

UDK 323.1(497) : 325.3
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23. VIII. 1992.

Vlaško pitanje i osmanlijski izvori

SNJEŽANA BUZOV
Orijentalni institut u Sarajevu

Autorica nastoji potaći interes za vlaško pitanje u povijesnoj znanosti. Da bi postigla taj cilj, zagovara potrebu sustavnog proučavanja osmanlijskih arhivskih izvora, budući da nam bogata arhivska građa turskih arhiva jedina može dati prave odgovore na niz neriješenih pitanja, napose o pravnom položaju Vlaha u Osmanlijskom Carstvu. Analizom izvora i literature zastupa mišljenje da su Vlasi zasebna etnička zajednica čiji se etnički identitet gubi potkraj XVI. stoljeća. Prema njezinim istraživanjima taj je proces započeo najprije na prostorima izvan vlašskog autohtonog teritorija, tj. u širokim prostranstvima zapadnog dijela Balkana, kamo ih je raspršila osmanlijska kolonizacijska politika. Zastupa mišljenje da u vlaškim migracijama novog vijeka ne sudjeluju vlaške skupine iz dubine Balkana nego dinarski Vlasi. Oni postaju ključni element osmanlijske kolonizacijske politike. Rad je kompozicijski podijeljen u tri dijela: Vlaško ime u osmanlijskim izvorima; Pravni položaj Vlaha u Osmanlijskom Carstvu te Pravci i uzroci vlaških migracija u novom vijeku.

Ovaj rad posvećujem kolegicama i kolegama iz Orijentalnog instituta u Sarajevu, razorenog 2. 5. 1992.

Rijetko je kojem pitanju u povijesnoj znanosti posvećeno toliko istraživanja, a da istovremeno kod samih povjesničara postoji svijest o nerazriješenosti tog pitanja, kao što je problem Vlaha. Na ovom pitanju su se iskušali povjesničari svih balkanskih zemalja, ali i daleko šire. Druga osobina istraženosti ove teme jest to što je ona, pogotovu kod povjesničara u južnoslavenskim zemljama, najčešće bila obrađivana usputno, kao sekundarna tematska odrednica u studijama koje su kao predmet istraživanja imale teme iz različitih područja: pravne povijesti, historije migracija, različitih segmenata historije osmanlijske vlasti u pojedinim zemljama i drugih značajnih tema iz nacionalnih povijesti kao što je to, primjerice za Hrvatsku, povijest Vojne krajine. U svim navedenim područjima pitanje Vlaha je nezaobilazno. No iako, posebice među publicistima, ali i povjesničarima, postoji dobar broj onih

koji Vlahe drže zagonetkom¹, moramo istaknuti da su Vlasi etnička zajednica. (Po mnogim elementima ta zajednica nije jedinstvena, ali to je problem koji zaslužuje posebna istraživanja. Vlasi kao etnička zajednica postoje na ovim prostorima i u novom vijeku.) O njima ima još uvijek mnogo neobjavljenih izvora, u čemu možemo dijelom tražiti razloge što o njima u nas još uvijek nema nijedne monografije. Uz niz studija posvećenih nekim pojedinačnim pitanjima vezanim uz Vlahe, treba istaći da je Akademija nauka i umjetnosti B i H posvetila dva simpozijuma problemu Vlaha.²

Zadaća je ovog priloga da skrene pažnju na osmanlijske izvore o Vlasima i na ono što oni mogu ponuditi. Ovom prilikom nećemo se zadržavati na narativnim izvorima koji, doduše, spominju Vlahe, ali uglavnom kao stanovništvo kneževine Vlaške. Među osmanlijskim izvorima o balkanskim Vlasima najznačajniji su i svakako najbrojniji osmanlijski popisni (tahrir) defteri, zatim vlaški kanuni, i, na kraju, raznovrsni pojedinačni dokumenti, te podaci iz muhimme deftera.

Još od prvih osmanlijskih osvajanja na Balkanu, zahvaljujući praksi redovitog popisivanja stanovništva i poreza, imamo podatke i o vlaškom stanovništvu na Balkanu. Sudeći po tim popisima, kojih je bilo različitih vrsta, a među kojima u svezi s Vlasima treba posebno istaknuti tahrir deftere, opširne i sumarne (*mufassal* i *mucmel*), Vlaha je bilo na području krajišta Isa-bega sve do Bosne,³ na području Lazareve zemlje i zemlje Vuka Brankovića⁴, Braničevu, sandžacima Hercegovina, Bosna, Zvornik, Klis, Požega, Pakrac. Pored tahrir deftera, u kojima je popisivano cjelokupno stanovništvo (pome'âf) i porezi pojedinih sandžaka, za samo vlaško stanovništvo postojali su posebni *vlaški defteri* (defter-i Eflâkân). Što su to vlaški defteri i zašto su zasebno vođeni? Vlaški defteri su popisi isključivo vlašskog stanovništva jednog sandžaka. Postojanje posebnih vlaških deftera, na primjer sandžaka Hercegovina, postavlja pitanje da li su postojali zasebni vlaški sandžaci. Odgovor je da se tu ne radi o posebnom sandžaku, nego o posebnoj vrsti deftera koji evidentira stanovništvo u posebnom statusu, odnosno određenu vrstu prihoda, kao što, na primjer, postoje defteri džizje za područje pojedinih sandžaka. Dakle, postojanje vlaških deftera za pojedine sandžake ne može se uspoređivati sa jednom također zanimljivom pojavom u administraciji Osmanlijskog Carstva, a to je postojanje fiktivnih sandžaka, što je usko povezano sa administrativno-upravne bio i vojna cjelina. Naime, u evidenciji sandžakâ Rumelije postojao je i Ciganski sandžak (Çingene sancagi) koji nije bio teritorijalna jedinica, pa je u tom smislu bio fiktivni sandžak. Također, u vojnuč-

¹ P. Matvejević, tako, svrstava Vlahe među velike zagonetke Mediterana (*P. Matvejević, Mediteranski brevijar*, Zagreb 1990., 36).

² Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, 24. i 25. novembra 1961. godine, Naučno društvo BiH, Posebna izdanja, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1963.; Vlasi u XV i XVI vijeku (simpozijum), Radovi ANU BiH, knj. LXXIII, Sarajevo 1983.

³ Popis krajišta Isa-bega Ishakovića, objavio je Orijentalni institut u Sarajevu (podaci trenutno nedostupni).

⁴ Po padu srpske države pod osmanlijsku vlast najveći njen dio je privremeno organiziran u dvije oblasti, južnu i sjevernu, odnosno *vilayet-i Vlk* i *vilayet-i Laz*.

koj organizaciji (teškilât-i voynugân) postojao je vojnučki ceribaša (čeribasi voynugân) koji je bio u rangu sandžakbega, no ni tu se ne radi o zasebnoj vojnučkoj teritoriji, nego o zasebnoj vojnučkoj vojnoj organizaciji. Uzgred, Vlahe nikako ne treba miješati sa poluvojničkim i vojničkim redovima kao što su vojnuci i martolosi, iako među njima postoje određene dodirne točke, no to bi trebalo biti predmetom posebne analize.⁵

Dakle, vlaški defteri su posebna vrsta deftera u kojima su popisani Vlasi sa područja određenog sandžaka. Međutim, već prva sljedeća administrativno-teritorijalna jedinica, nahija, nije nužno ona nahija nasljednica srednjovjekovne župe, a umjesto naselja i sela u vlaškim su defterima popisani katuni, odnosno džemati (tur. cemâ'at). U ovakvim defterima vidljiva je vlaška organizacija i predstavnici vlaške hijerarhije — vojvode, knezovi, primiçuri ili starješine katuna i lagatori, što nije specifikum samo vlaških nego i svih deftera u kojima nalazimo popisano vlaško stanovništvo. Time je dijelom dan i odgovor na pitanje razloga nastanka zasebnih vlaških deftera, jer vlaške cjeline nisu nužno bile teritorijalne cjeline u onom smislu u kom su to bile srednjovjekovne župe, niti su vlaška naselja bila stalna naselja seoskog tipa. Ovo je naročito vidljivo na primjeru opširnog popisa sandžaka Hercegovina iz 1477. godine gdje su, s obzirom na to da je popisivanje trajalo duže vrijeme, dijelovi vlaških katuna popisivani na dva različita teritorija, u dvije različite nahije (odnosno na zimskim i ljetnim staništima).⁶

Pored popisa (deftera) od iznimne su važnosti za izučavanje Vlaha osmanlijski zakonski spomenici — kanuni, točnije vlaški kanuni kojih je izdan priličan broj za različite krajeve, za sandžake Smederevo, Hercegovina, Bosna i dr. Iako je veliki broj ovih vlaških kanuna znanstveno izdan, do sada nije bilo ozbiljnijih analiza pravnog položaja Vlaha u Osmanlijskom Carstvu.⁷ Sve se uglavnom svodilo na konstatacije da su Vlasi imali poseban status. Dosta uopćene ocjene čak nisu išle dalje od pojma *poseban status*, ne specificirajući uopćene ocjene čak nisu išle dalje od pojma *poseban status*, ne specificirajući Vlaha da li je u pitanju poseban pravni status ili nešto drugo, definirajući Vlahe kao socijalnu grupu sa posebnim statusom, odričući da su bili poseban etnikum, stavljajući vrijeme njihove slavenizacije na konac srednjeg vijeka, tako da se ni medievisti ni povjesničari novog vijeka nisu pobliže pozabavili tim problemom.

O Vlasima svjedoče i brojni raznovrsni dokumenti iz muhimme deftera i drugih deftera koje je vodila centralna vlast u Istanbulu, a koje tek treba istraživati u svezi sa ovom temom.

Ovom prilikom pokušat ćemo dati po jedan kratak osvrt na nekoliko značajnijih pitanja u svezi sa poviješću Vlaha u novom vijeku pod osmanlijskom vlašću.

- Vlaško ime u osmanlijskim izvorima
- Pravni položaj Vlaha u Osmanlijskom Carstvu
- Pravci i uzroci vlaških migracija u novom vijeku

⁵ Više o tome usp. *Snježana Buzov*, Vlasi u bosanskom sandžaku i islamizacija, Prilozi za orijentalnu filologiju 41, Sarajevo 1992.

⁶ *Ahmed Aličić*, Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Orijentalni institut, Sarajevo 1985., 26—161.

⁷ Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvrnički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak. Orijentalni institut, Sarajevo 1975.; *Dušanika Lukač-Bojanić*, Vlasi u sjevernoj Srbiji i njihovi prvi kanuni, *Istorijski časopis* XVIII, 1971., 225—268.

U svezi sa svakim od naznačenih pitanja pokušat ćemo izložiti što govore ili, pak, što mogu ponuditi osmanlijski izvori kojima je do sada pridavana minimalna pažnja, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u drugim zemljama koje imaju razvijeniju osmanistiku.

VLAŠKO IME U OSMANLIJSKIM IZVORIMA

Kao što je ranije kazano, Vlasi se pojavljuju u osmanlijskim izvorima vrlo rano, već u 15. stoljeću, i to prije svega u popisnim defterima i u vlaškim kanunima imenom Eflâkân (pluralni oblik imena Eflâk), i to redovito u genitivnoj vezi sa imenom teritorije, na primjer Eflâkân-i Barçe, Eflâkân-i qal'a-i Maglay. Vrlo često se ovaj naziv javlja u dvostrukoj genitivnoj vezi čiji je prvi član riječ džemat (Cemâ'at-i Eflâkân-i, Izvornik i sl.). Po svemu sudeći, vrlo pedantna osmanlijska administracija je u bilježenju imena Vlasi bila dosljedna, jer je bilo slučajeva da su neke odnosno da su njihovi stanovnici mogli, dobiti status filuridžija (tj. bili su oporezovani po vlaškom adetu), ali tada se nisu u popisima naslovljavali kao Vlasi. Dakle, u periodu od osvojenja pojedinih krajeva pa sve do početka 17. stoljeća u popisima zatječemo ime *Vlasi* kao ime za brojne skupine stanovništva prije svega na području Dinarida. Ovo potvrđuju rani osmanlijski izvori iz druge polovice 15. i iz 16. stoljeća. Osim toga, Vlahe zatječemo i na skoro cijelom području Srbije, zatim, kao doseljeno stanovništvo, u Bosni, Dalmaciji, na području kliškog sandžaka i u Slavoniji. Zaista dosljedno prema vlaškom običaju ('adet-i eflakiyye), dovodi nas do zaključka da je i osmanlijska vlast bila svjesna da se radi u najmanju ruku o posebnoj socijalnoj grupi. Ovakvom zaključku može se, međutim, suprotstaviti podatak da su i grupe pripadnika određenih poluvojničkih i vojničkih organizacija (teškilât), vojnuci i martolosi, također bili posebno naslovljavani u popisima. Iako u diplomatskom pogledu ovo naslovljavanje najčešće izgleda isto, postoje bitne razlike. Pored činjenice da su Vlasi bili »obično« stanovništvo koje je davalo vojnike za rat, srazmjerno broju odraslih muškaraca, a da su vojnuci i martolosi bili pripadnici određenih vojničkih organizacija, i to a tek koncem 16. stoljeća po selima. Drugo, vlaške su skupine bile daleko mnogobrojnije i teritorijalno kompaktnije od vojnučkih i martoloških. Uz to o različitosti između Vlaha i poluvojničkih i vojničkih organizacija govori i njihov drukčiji pravni položaj, o čemu će kasnije biti riječi.

U svezi sa dosljednim bilježenjem vlašskog imena *Eflâkân* kao naslova pred popisima vlaških skupina u popisnim defterima uočljiva je tendencija nestadade se uočiti i u defterima drugih sandžaka Bosna koncem 16. stoljeća. Ova pojava defteru za sandžak Bosna iz 1604. godine Vlasima nazivaju još samo stanovnici seoskih naselja, odnosno nekih nahija na području današnjeg Sandžaka, odnosno planinskih visoravni Peštera i Golije te na području Starog Vlaha.⁸

⁸ Opširni defter bosanskog sandžaka iz 1604. godine. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara, Tapu defterleti No 477, 478, 479. Ovaj defter sastoji se od tri sveska, a spomenuta autohtona vlaška područja popisana su u trećem svesku (sign. br. 479).

Upravo to područje, barem kada je u pitanju sandžak Bosna, i jest autohtono vlaško područje. Pored toga, još jedino na tom području nailazimo na potpuno sačuvanu vlašku organizaciju: džemate (koji više nisu katuni ni sela, nego su prerasli u knežine), knezove, primićure, pa čak i lagatore. Na ostalim područjima sandžaka, tj. na područjima prvih vlaških doseljenja u sjevernoj i srednjoj Bosni, te na područjima zapadne Bosne kamo su se Vlasi doselili nešto kasnije, u 16. stoljeću, nailazimo nešto redovitije na knezove, broj primićura smanjuje se od istoka ka zapadu, a lagatora nema uopće. Vlaškog imena također nema, kao ni oznaka džemata, nego samo sela. Sve ovo govori da se vlaško stanovništvo sasvim teritorijaliziralo tijekom 16. stoljeća i da u 17. st. ulazi kao seosko stanovništvo koje je, međutim, sačuvalo isti pravni status te i dalje plaća filuriju. Tako ove stanovnike možemo nazivati filuridžijama, a ne vlasima (s malim slovom), što je svakako gore rješenje. Ako pretpostavimo da je filuridžijsko stanovništvo Bosne, pa i dijelova Hrvatske (sandžaka Požega, Pakrac, Lika) pod osmanlijskom vlašću zapravo ipak najvećim dijelom po svom porijeklu vlaško, postavlja se pitanje zašto ih osmanlijski dokumenti od konca 16. stoljeća ne bilježe kao Vlahe? Da li se konac 16. i početak 17. stoljeća može uzeti kao vrijeme konačnog stapanja odnosno slavizacije vlaškog stanovništva, ili vlaških zajednica, u ovom području i na Balkanu uopće? Ako bismo odmah odgovorili potvrdno, to bi bilo isuviše jednostavno rješenje i više presijecanje čvora nego razmrsivanje, te ne bi moglo izdržati ozbiljnije kritičko promišljanje problema. A upravo ovakve vrste »rješenja« vlaškog pitanja dovele su do njegova svrstavanja u grupu zagonetki naše povijesti. Jer, davanje rješenja bez iscrpljivanja svih pitanja koja je potrebno postaviti postalo je već poslovično kada su u pitanju Vlasi, o čemu će još biti riječi. S obzirom na stanje istraženosti ovog problema, a i stoga da bi stvari imale svoj red, mora se najprije postaviti pitanje što se sve dogodilo s Vlasima tijekom 15. i 16. stoljeća. Na to pitanje je ujedno i lakše odgovoriti jer se odgovara deskripcijom. Kao što svjedoče brojni popisni defteri za područje južnoslavenskih zemalja u tom vremenu, došlo je do preseljenja velikih skupina Vlaha sa cijelom dinarskog područja, a osobito Hercegovine. Ta preseljenja išla su pravcem ekspanzije Osmanlijskog Carstva, dakle prema Bosni, zatim Slavoniji, Lici i Baniji. Područja prvih preseljenja, uglavnom u granicama bosanskog sandžaka (gdje je bilo i autohtonih Vlaha na području današnjeg sandžaka i Starog Vlaha), u prvim popisima s kraja 15. i početkom 16. st.⁹ otkrivaju nam Vlahe popisane najčešće samo po džematima, a ne i po selima¹⁰, što se mijenja već od sredine 16. stoljeća, tako da nadalje, sve do početka 17. stoljeća, osmanlijske vlasti popisuju Vlahe po selima. Ovo, naravno, ne može značiti ništa drugo do teritorijalizaciju Vlaha i objašnjava pojavu (koju, doduše, treba još dodatno provjeriti u osmanlijskim arhivima) nestajanja vlaških deftera.¹¹ Sredina 16. stoljeća je vrijeme novog zamaha u migracijama Vlaha, vrijeme kada oni prelaze granice sandžaka

⁹ Opširni defter bosanskog sandžaka iz 1489. godine. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiv Predsjedništva vlade u Istanbulu, dalje BOA), Tapu Tahrir Defterleri No 24.; Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1516. godine, BOA, TTD No 56.

¹⁰ Džemati su popisivani tako što su naslovljavani imenom poglavara džemata ili kneza (npr. džemat kneza Heraka sina Radice).

¹¹ U svezi sa vlaškim defterima moramo pojasniti da su i popisi cjelokupnog stanovništva pojedinih sandžaka u dijelovima u kojima iskazuju podatke o Vlasima do tog vremena, dakle do vremena teritorijalizacije Vlaha, po svojoj strukturi istovjetni sa vlaškim defterima.

Bosna i, već od 1540. godine, kreću se prema Dalmaciji, Slavoniji i ostalim dijelovima Hrvatske koji ulaze u sastav Osmanlijskog Carstva. Dobar dio ovih Vlaha u Hrvatskoj su Vlasi koji su već ranije preseljeni iz Hercegovine u sjevernu i srednju Bosnu, dok su u Dalmaciju doseljavani Vlasi iz zapadne i istočne Hercegovine. Novije vlaške migracije, one iz 16. stoljeća, dovode Vlahe u sela i napuštena selišta gdje se oni više ne bilježe kao Vlasi nego kao stanovnici određenih naselja sa statusom filuridžija. Vlaška zajednica nije više socijalna nego teritorijalna. Ostaju zabilježeni još poneki vlaški starješine, a i to je dosta nestalna bilješka. Sve ovo postaje opća pojava za sve osmanlijske krajeve izuzevši jedan dio autohtonih vlaških područja gdje se Vlasi popisuju po selima, ali i po džematima.

Osmanlijska vlast jest prekinula proces rastakanja zajednica koje su bile uređene i koje su funkcionirale na običajnom pravu i na izvjestan način je prekinula proces feudalizacije pa i slavizacije dinarskih stočarskih zajednica. Međutim, Osmanlijskom Carstvu je uspjelo ono što uglavnom nije uspijevalo srednjovjekovnim državama na ovom području, s tim što moramo naposkaj, bosanskoj i srpskoj državi — bio različit kao i stupanj njihovog ukla-panja u po mnogo čemu osobita srednjovjekovna društva i tipove feudalizma balkanskih država. Osmanlijsko Carstvo uspjelo je izvući ove hermetički zatvorene stočarske zajednice iz njihovih autohtonih područja i preseliti ih u novo, sasvim drukčije geografsko i socijalno okruženje, teritorijalizirati ih i dati im novu ulogu kolonizacionog elementa u krajiškim područjima. To što je Vlaha bilo i u unutrašnjosti Carstva samo je logična posljedica širenja granica. Pa, iako Carstvo nije pravilo smetnje njihovu načinu života glede pravnog statusa i unutrašnje organizacije, promjena geografskog i socijalnog okružja učinila je svoje, te Vlasi 17. stoljeće dočekuju uglavnom u seoskim naseljima, na područjima koja nisu kompaktno vlaška, gdje opada uloga njihovih starješina, izuzev nešto knezova, negdje u većem, negdje u manjem broju. Vlaški džemati (nekadašnji katuni) gube svoju ulogu, koju preuzima teritorijalna jedinica — selo. Njihovog imena nestaje u popisima, a or-o se od 17. stoljeća (uz spomenute iznimke) zadržalo jedino u izrazu *adet-i eflâkiyye* kojim se označuje vlaški status i koji se susreće u tekstovima pravne prirode kada se propisuje način oporezivanja neke skupine stanovništva. Stoga, ako se sada vratimo na pitanje da li je konac 16. stoljeća vrijeme nestajanja vlašskog etničkog identiteta, usudit ćemo se odgovoriti potvrdno, s obaveznom nana različitim područjima nejednakog procesa. Osim toga, prošlo je dugo vremena dok su pravoslavni Vlasi, kojih je najviše bilo na području bosanskog sandžaka, i koji su u dugotrajnim procesima migracija odatle stigli ne samo u sku, pa i dalje, ponijeli srpsko etničko ime. S druge strane, stanovnici kopne-domaćih, bilo doseljenih iz Hercegovine) i pravoslavni, još dugo se u doku-mentima spominju kao Morlaci.

Ovom prilikom moramo se dotaći još jednog problema koji je također nastao iz stanja (ne)istraženosti ove teme. Naime, dosta je uvriježeno mišljenje kako su Vlasi, doduše ne svi, ali u velikoj mjeri bili pravoslavne vjere, iz čega se dalje izvodi da su oni, prema tome, dio srpskog etnosa. Ovo je mišljenje uglavnom prihvaćeno i dalje razvijano. No, čak i ako ostavimo po strani do-

kumente koji svjedoče o postojanju Vlaha u srednjovjekovnoj hrvatskoj državi, ni osmanlijski Vlasi nisu bili samo pravoslavne vjere. Mišljenje o Vlasima kao o pravoslavcima uglavnom je posljedica činjenice da je najveći broj rezultata na polju istraživanja vlašskog pitanja zapravo samo uzgredni proizvod istraživanja migracija koje su pravoslavno (vlaško) stanovništvo dovele na područje hrvatske Vojne krajine, ili pak Dalmacije. Iako svrshodnost ovakvih istraživanja ne treba dovoditi u pitanje, mora se reći da ovakva istraživanja nisu u cijelosti ispunila ni tako ograničene ciljeve, tako da nisu utvrđeni ni pravci ni ishodišne točke tih migracija.¹² Ovakvo usmjeravanje povijesne znanosti na izučavanje takozvanih »srpskih migracija« ostavilo je vlaško pitanje sasvim po strani kao integralan problem, te je u njega zahvaćeno samo po potrebi. Istovremeno, povijesna znanost, u ovakvom parcijalnom pristupu, nije se skoro uopće bavila ni islamizacijom na pojedinim autohtonim vlaškim područjima¹³ (Hercegovina, Sandžak), ni Vlasima u zapadnim područjima Osmanlijskog Carstva (zapadna Hercegovina i Dalmacija). Da nabrojimo samo neke spomene o Vlasima na tim područjima. Opširni defter sandžaka Bosna iz 1528.—1530. godine, u kojem je za područje tog sandžaka sprovedena odluka o ukinuću posebnog pravnog položaja Vlaha, kao i o ukinuću vojnučkih i martoloških organizacija, na području Dalmacije bilježi brojne vlaške knezove koji su dobili područja svojih katuna kao timare.¹⁴ Samo stanovništvo je na tim područjima drastično smanjeno, brojna naselja su skoro sasvim pusta, čemu je vjerojatno uzrok bježanje pred osmanlijskim osvajačima, ali i ukinuće vlašskog statusa. U nekoliko deftera iz 16. stoljeća na području sjeverne Dalmacije spominje se i veća skupina Vlaha Istrije, kojih je prema podacima iz 1540. godine bilo 322 domaćinstva, što bi iznosilo ukupno oko 1500 stanovnika, naseljenih u 43 sela i 4 selišta.¹⁵ Nadalje, postoji i jedan nedatirani vlaški defter za područje Hercegovine, nastao početkom 16. stoljeća, u kojem su popisani Vlasi zapadne Hercegovine i onih dijelova Dalmacije (nahije Fra Augustin, Imotski, Poljica) koji su bili u sastavu sandžaka Hercegovina.¹⁶ Vlasi ostalih dijelova sandžaka Hercegovina popisani su u zasebnom defteru koji obuhvaća područje istočne Hercegovine i dijelova Crne Gore i Sandžaka.¹⁷ Ranije spomenuti opširni defter za sandžak Hercegovina iz 1477. također sadrži popis Vlaha na teritoriji koja se pruža od Sandžaka na

¹² Može se reći da novija historiografija nije čak dovoljno koristila i nastavljala ranije radove iz tog područja, kao što su nekoliko desetina svezaka iz edicije »Naselja i porijeklo stanovništva« Srpske kraljevske akademije. U tom smislu treba skrenuti pažnju na jednu studiju o migracijama Vladislava Skarića, koja, začudo, nije našla mjesta u izdanju njegovih cjelokupnih djela (*V. Skarić, Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1918.*, 219—265).

¹³ O tome postoji samo jedan rad prof. Nedima Filipovića (*N. Filipović, Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku, Radovi ANU BiH LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka 22, Sarajevo 1983.*, 139—148). Uz to treba još spomenuti i priopćenje A. Aličića na znanstvenom skupu »Širenje islama u Bosanskom jelatu« o islamizaciji u hercegovačkom sandžaku. Rad je štampan u 41. broju časopisa *Prilozi za orijentalnu filologiju*, međutim, bliži podaci, nažalost, nisu dostupni.

¹⁴ Opširni defter bosanskog sandžaka iz 1528.—1530. BOA, TTD No 137.

¹⁵ Opširni defter bosanskog sandžaka iz 1540. godine. BOA, TTD No 211. O Vlasima Istrije usp. *Snježana Buzov, Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju 40, Sarajevo 1990.*, 243—257.

¹⁶ Opširni defter Vlaha Hercegovine. BOA, TTD No 1063.

¹⁷ Opširni defter Vlaha Hercegovine. BOA, TTD No 987.

istoku do Brela na zapadu. Na ovako izduženom teritoriju teško da možemo govoriti o jedinstvenoj etničkoj zajednici. Nepostojanje vlastitih jezičkih i inih spomenika upućuje na izvanjska svjedočanstva. Ona, pak, govore da je ime *Vlah* u povijesti uvijek bilo ime za distinkciju (ne-Slaven, ne-German i sl.) a ne etnonim *stricto sensu*. Ime Vlah u srednjem vijeku na području Dinarskog gorja, ali i šire, označava pripadnike različitih romaniziranih balkanskih etničkih zajednica. Stoga, pretvaranje vlašskog pitanja u srpsko pitanje već na samom početku novog vijeka ne može dati odgovore na brojna pitanja, isto kao ni pretvaranje Vlaha u vlahe (malo slovo). No, višeznačnost pojma *Vlah* u različitim vremenima i prostorima, kao i postojanje nekoliko pokrajina i zemalja na području Balkana u srednjem vijeku pod nazivom *Vlahia*¹⁸, svakako ne pojednostavnjuju problem. Pitanje vjeroispovijesti Vlaha također zahtijeva istraživanja, pogotovu jer neka najnovija istraživanja iz oblasti etnoarheologije ukazuju na to da su Vlasi, barem djelomice, bili vrlo rano kristijanizirani, još u 6. stoljeću.¹⁹

Na kraju navedimo i to da su Vlasi *brđani* istočne obale Jadrana, i da, iako naša arheološki prebogata zemlja nudi mnogo bogatija nalazišta, treba ohrabriti evidentan porast zanimanja za arheologiju, povijest i etnologiju brdskih područja. Takav trend postoji i u svjetskoj znanosti, a već je F. Braudel svoje čuveno djelo »Mediteran i mediteranski svijet« započeo podnaslovom »Naj-prije brda«. U poglavlju koje se bavi brdima pažnju privlače naslovi poput »Da li je život na brdima prva povijest Mediterana«. Posljednje poglavlje prvog dijela ove knjige posvećeno je transhumanci i nomadstvu, a tek drugi dio knjige naslovljen je »Mora i obale u srcu Mediterana«.²⁰

PRAVNI POLOŽAJ VLAHA U OSMANLIJSKOM CARSTVU

Kada se govori o pravnom statusu Vlaha u Osmanlijskom Carstvu, koje je bilo islamska država, treba prije svega imati na umu da su Vlasi bili kršćani, odnosno zimmije (od arap. *dimmî* = zaštićen). To znači da njihov status nije neki treći status, pored statusa muslimana i kršćana, ili, kako se to ponekad pogrešno kaže, raje. Prije svega, izraz *raja* (arap. *ra'iyye*, pl. *re'âyâ*)²¹

¹⁸ Tu se radi o pokrajinama naseljenim pretežno vlaškim aromunskim stanovništvom, koji su zapravo ostaci Tračana.

¹⁹ J. Nandris je utvrdio da je jedna skupina Vlaha, naseljena oko manastira sv. Katarine na Sinaju (danas je to jedno beduinsko pleme pod imenom Jebaliyyeh), još sredinom 6. stoljeća bila kristijanizirana. Usp. *John Nandris, The Jebaliyyeh of Mount Sinai, and the Land of Vlah, Quaderni di studi Arabi* 8, Venezia 1990., 45—91.

²⁰ Usp. *Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranée à l'époque de Philippe II*. Prema turskom prijevodu: *F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz dünyası, Istanbul 1989*. Navedena poglavlja nalaze se na str. 3, 18, 40—53. Možebitne nepreciznosti u prijevodu posljedica su korištenja turskog prijevoda. Napominjemo da je rad citiran u bilješci 19 rezultat istraživanja u okviru projekta *Highland Zone Ethnoarchaeology Project*, koji je organiziralo nekoliko britanskih znanstvenih institucija i fondacija.

²¹ Ovaj izraz potječe iz jednog hadisa islamskog Poslanika Muhameda, koji glasi: »Svi ste vi pastiri i odgovorni ste za one koji su pod vašom zapovijedi (raju), kao što je pastir odgovoran za svoje stado. Muž je pastir svoje obitelji i za nju je odgovoran. Žena je pastir svoje kuće i djece i ona je za njih odgovorna. Državnik (emir) je pastir ljudima i odgovoran je za one koje čuva (orig. *ra'iyet*)« (usp. *Muslim, Sahihu Muslim, Kairo 1955.*, t. 3, 1459 [Imâra, 5/20]).

u globalnoj podjeli osmanlijskog društva označavao je jednu od dvije osnovne grupe stanovništva: vojnički stalež i podanike — raju. Stoga ovaj termin označava sve podanike, bez obzira na vjeroispovijest, a ne kršćane kao što se često podrazumijeva u najvećem dijelu povijesnih studija. Bez veće pogreške može se ustvrditi da su raja bili svi oni koji su živjeli na zemlji i od zemlje, tj. seljaci, no u pravnom smislu podanici su bili svi oni koji svoju obavezu prema državi ispunjavaju dajući lične ili poreze od proizvoda. Vojnički stalež, u koji su, pored stalnih vojnih formacija i spahija, spadali i svi pripadnici administrativno-upravnog aparata, svoju obavezu prema državi ispunjavao je vojnom službom. Naravno, opisana podjela je najopćenitija podjela osmanlijskog društva. U toj podjeli i Vlasi su bili raja, tj. podanici, izuzevši one među njima koji su obavljali vojnu službu, a tu prije svega spadaju njihovi poglavari. Zbog toga je nepravilno izraz *raja* upotrebljavati u drugom značenju osim u značenju podanika, jer je to termin iz osmanlijske pravne terminologije i ne može se prenositi u drugi terminološki sustav osim u istom značenju, ali ga je moguće precizirati atributom *kršćanski*, pa se može reći kršćanska raja.

Pored poreza koje su podanici Carstva plaćali od zemljoradnje i drugih djelatnosti, kršćani su plaćali džizju²² ili glavarinu, osnovni porez svih zimmija, odnosno nemuslimana pripadnika monoteističkih religija (ehl-i kitâp). Ne može biti sporno da su Vlasi spadali u podanike, jer oni se i u izvorima srazmjerno često spominju kao Eflâk re'ayasi, kao ni to da su Vlasi bili kršćansko stanovništvo. Iako su oni, za razliku od drugih kršćanskih podanika, davali određeni broj vojnika za vojne pohode, ne mogu se stavljati u istu grupu sa prvobitno kršćanskim poluvojničkim redovima vojnika i martolosa koji su bili pripadnici vojničkog staleža i, prema tome, slobodni od svih davanja. No, pravni položaj Vlaha, koji je bio drukčiji od položaja ostale kršćanske raje, bio je uređen na temelju posebnih zakona — vlaških kanuna — od kojih su prvi izdani već u drugoj polovici 15. stoljeća. Kako je došlo do ozakonjenja posebnog pravnog položaja Vlaha? Treba reći da je pored osnovnog statusa kršćana u Osmanlijskom Carstvu, ali i u ranijim islamskim državama, koji je bio određen plaćanjem harača, odnosno džizje, islamska pravna praksa poznavala plaćanje džizje prema imovnim mogućnostima onih koji su je plaćali i prema načinu na koji su privređivali. Stoga i postoje dvije vrste harača, ali postoje i različiti primjeri naplaćivanja ove vrste poreza, bilo u novcu (čiji je iznos varirao prema imovnom stanju), i to *per capita*, ali i ustanovljenjem određene sume za cijele pokrajine (kao u slučaju Vlaške, Erdelja, Moldavije i Dubrovnika) prilikom sklapanja mira, bilo u naturi odsjekom, tj. paušalno (harâc-i muwazzaf, harâc-i muqâtaa), ili u naturi određenim postotkom (harâc-i muqâseme), tj. desetina, šestina itd., s tim što je to najčešće bila desetina. Još u prvim islamskim državama neke skupine nemuslimana, pripadnika monoteističkih religija, bile su posebno oporezovane. S druge strane, i neke skupine muslimanskog stanovništva u Osmanlijskom Carstvu, dapače, turskog stanovništva, bile su oporezovane drukčije, i imale su drukčiji status, sukladno svom načinu privređivanja i života. Tu treba posebno istaći turkmenske nomadske stočare Juruke (Yörükler) čiji je položaj također određen posebnim kanunima. Međutim, kod vlaških kanuna ne može se reći da

²² Džizja je jedna od dvije vrste harača, te se još naziva i *harâc-i ruûs* ili *harâc-i reûs* (harač po glavi, glavarina) za razliku od harača od zemlje (harâc-i 'arz).

se radi o pukoj modifikaciji postojećih islamskih pravnih propisa koji se odnose na zimmije, o reduciranju, ili pak oprostima od nekih davanja. Tu je riječ o ustanovljenju pravnog statusa jedne skupine kršćana primjenom drugog zakona koji se koristi u tu svrhu, a nije u koliziji sa islamskim pravom (što je, naravno, *conditio sine qua non*). No, da li je takav postupak uopće u skladu sa islamskim pravom? Jest, s tim što je bitno i odlučujuće to da su vlaški kanuni, odnosno njihov sadržaj, u postupku ozakonjenja tretirani kao *običaj*, i kao takvi bez smetnje su mogli postati pravnom praksom kao i veliki broj drugih običaja koji su ušli u korpus osmanlijskog prava, i zajedno sa svim produktima osmanlijskog zakonodavstva čine 'orf-i osmânî (u prijevodu osmanlijski običaj), jedan od dva osnovna dijela osmanlijskog prava (drugi je islamsko pravo — *huqûq-i islâmiyye*). Odavde je jasno i zašto se osnova pravnog položaja Vlaha u dokumentima spominje kao 'âdet-i eflâkiyye, tj. vlaški adet, običaj. Druga je stvar što se i površnom usporedbom sa položajem Vlaha u srednjovjekovnoj srpskoj državi vidi da je tu riječ o preuzimanju javne pravne prakse iz srednjovjekovnog srpskog prava, a ne o običajnom pravu. Naime, kao što smo ranije rekli, običajno pravo Vlasi su i dalje nastavili primjenjivati u unutrašnjem uređenju svojih zajednica, kao i u onom dijelu prava jurisdikcije koje im je pripadalo. Pravni položaj Vlaha sastojao se u sljedećem: plaćanju poreza u novcu u iznosu od jednog dukata godišnje (filurija) po glavi, ili, točnije, po kući jer su filuriju kao i džizju plaćali samo odrasli muškarci; u izvjesnim paušalnim davanjima po kući u naturi (jedna ovca), što se moglo zamijeniti i novčanim iznosom; zatim u naturalnim dacama također zamjenjivim novčanim iznosom, koje su se davale po katunu, i u obavezama davanja po jednog vojnika na deset kuća za ratne pohode. Posebno je značajno da su poslove prikupljanja poreza i priopćavanja podataka prilikom popisivanja obavljali knezovi i primičuri. Knezovi su, čak, uživali određene prihode za svoju službu (desetinu od prikupljenih globa) i bili su, kao i primičuri, oprošteni od svih davanja (*mu'âf*). Iako se Vlasi u historiografiji često spominju kao nosioci povlaštenog položaja, treba naglasiti da njihov položaj *de iure* nije bio povlašten: bili su raja čiji je pravni status bio jednostavno drukčije riješen, ali ne i povlašten, jer oni nisu bili oprošteni od davanja. U vlaškim kanunima navedeno je da su oni oprošteni (*mu'âf*) od harača, ispendže, ušura i svih drugih davanja, ali se odmah u idućem stavku navodi što su *umjesto* toga dužni davati. Dakle, ne radi se o upotrebi termina *oproštenje* (*mu'âfiyyet*) u značenju potpunog oslobođanja, kao što je moglo biti u slučaju ostalih podanika, npr. pojedinih dijelova gradskog stanovništva, prije svega zanatlija i drugih. Tu se termin *mu'âf* koristi za preciziranje *neprimjene* i *isključivanja* jedne vrste davanja i *zamjene* drugim vrstama u skladu s običajem. Drugo, preciziranje da su oni oprošteni od šerijatskih i drugih poreza služi i za to da bi se spriječile zloupotrebe, odnosno da se ne bi dogodilo da im se uz davanja propisana vlaškim kanunom zatraže i šerijatska davanja. Ukratko, ovdje se radi o zakonu, a svaki zakon mora biti sastavljen tako da propisuje jasno i da je koncipiran tako da otkloni moguće bitne zloupotrebe. Druga je stvar što su ukupna davanja Vlaha mogla biti manja od davanja drugih kršćanskih podanika Osmanlijskog Carstva. No i goli iznosi moraju se samo uvjetno uzimati kao mjerilo. Ekonomski položaj Vlaha mogao je, ali i nije morao, biti bolji od položaja ostale kršćanske raje, što za samu državnu vlast nije ni bilo od osobitog značenja, jer je ona dobivala svoj, nipošto zanemariv, prihod — filuriju, koja u usporedbi sa džizjom nije

nužno bila manja (sve zavisi od vremena i prostora). Ostale pristojbe koje je davala kršćanska i ina zemljičarska raja zapravo nisu bile državni, nego prihod uživalaca timara i zeameta, što vlaške pristojbe nisu bile, uz male izuzetke u najranijem periodu koje imaju svoje objašnjenje u privremenosti raspodjele timara i u privremenosti organizacije vlasti uopće. Dakle, vlaška davanja nisu bila prihodom spahija, nego su, ovako ili onako, bila prihod državne kase, odnosno nosioca državne vlasti. Vlasi su redovito bili naseljeni na područjima koja su bila dijelom hasova sandžak-begova, beglerbegova i samog sultana. Sve ono što je bila funkcija spahije obavljali su knezovi, tako da tu spahija nije bio ni potreban. Njihov osnovni porez, filurija, bio je prihod bilo pokrajinske bilo centralne državne vlasti. Na ovakav zaključak potiču i slučajevi Vlaha naseljenih u nahijama Tešanj, Jajce i Kožulova (selo Kožlovac u sjevernoj Dalmaciji), gdje su Vlasi stoljećima naseljavali vakufska dobra Gazi Husrev-bega. Na tim dobrima oni su se bavili zemljičarstvom i davali ušurinske poreze (desetine) od kultura koje su uzgajali. Međutim uz te poreze oni i dalje plaćaju svoj osnovni porez — filuriju, ali u bitno manjem iznosu (3 do 3,5 puta manjem) od ostalih Vlaha, uz obaveznu napomenu u popisima da ta filurija ide padišahu, za razliku od ušurinskih poreza koji su, naravno, prihod spomenutih vakufskih dobara.

Vrlo važan period za praćenje pravnog položaja Vlaha u Osmanlijskom Carstvu jesu tridesete godine 16. stoljeća. Naime, nakon mohačke bitke (1526.) dolazi do ukidanja i vlaščkog pravnog statusa i vojničkih i martoloških organizacija. Ta je odluka za sandžak Bosna sprovedena u opširnom popisu ovog sandžaka iz 1528.—1530. godine, što doslovce stoji u kanunnapisima na početku popisa, i što je vidljivo u samom popisu.²³ Za ostale krajeve mi na početku popisa, i što je vidljivo u samom popisu.²³ Za ostale krajeve to je ukinuće sprovedeno nešto kasnije. Za područje Bosanskog ejaleta (patošaluka) poseban vlaški status uspostavljen je već u idućem popisu, odnosno popisima pojedinih sandžaka Bosanskog ejaleta.²⁴

Na prvi pogled ovo ukidanje posebnog pravnog statusa za Vlahe izgleda kao suprotnost onome što je naprijed kazano o nastanku vlaščkih kanuna i o usvajanju i ozakonjenju običaja kao o priznatom i dozvoljenom postupku u islamskom zakonodavstvu. No, ono je u svezi s tim što je ulazak određenog adeta u pravni sistem vezan za određene uvjete u kojima se adet ozakonjuje. Tako je i ukidanje vlaščkog adeta u svezi sa izmjenama nekih uvjeta koji su bili temeljem njegovog ozakonjenja, ali i sa drugim čimbenicima, vezanim za cjelokupno stanje u Carstvu i njegovom pravnom sustavu.

Treće desetljeće 16. stoljeća vrijeme je vladavine Sulejmana Veličanstvenog, u osmanlijskoj povijesti poznatog kao Sulejmana Zakonodavca (1520.—1566.).²⁵ Za vrijeme njegove vladavine, odnosno vladavine njegovog prethodnika sultana Selima I. (1512.—1520.), Carstvo postiže teritorijalnu ravnotežu svojih azijskih i evropskih posjeda. Do tog vremena Osmanlije su upravljali daleko većom kršćanskom teritorijom nego što je bila teritorija na azijskom kontinentu, tj. bilo je islamska država čiji je veći dio teritorije bio sastavljen od

²³ Naime, u samom popisu se vidi da su Vlasi, vojnici i martolosi u to vrijeme plaćali poreze identične onima koje je plaćala zemljičarska raja, stoga što su oni i dalje naslovljavani kao Vlasi, vojnici i martolosi.

²⁴ Riječ je o sandžacima Klis, Bosna, Hercegovina, i ostalim.

²⁵ Nadimak Veličanstveni više je upotrebljavan u evropskoj historiografiji, dok je on zapravo nosio nadimak Zakonodavac.

nekadašnjih kršćanskih država Balkana. Za vrijeme sultana Selima I., pored niza osvojenih arapskih zemalja i prelaska na treći, afrički kontinent, u sastav Osmanlijskog Carstva ulaze i sveta mjesta islama — Meka i Medina. Sultan je po prvi put ponio titulu halife, poglavara sveg islamskog svijeta. Sve je to pred Carstvo postavilo nove zahtjeve. Za vrijeme Sulejmana Zakonodavca dolazi do uspostave institucije šejhulislama, ravne onoj velikog vezira, s tim što je šejhulislam bio autoritet u pitanjima vjere i vjerozakona. Za vrijeme Sulejmana Zakonodavca također dolazi do sređivanja dotadašnjeg zakonodavstva, ali i novog zamaha u izdavanju zakona iz svih područja prava (ovaj sultan izdao je nekoliko stotina zakona). Pa iako je u prvoj od dvije opće kanun-name (zakonika), što ih je izdao za svoje vladavine, sadržan i jedan odsjek, zapravo opći kanun, o Vlasima²⁶, što u pravnom smislu znači da je time vlaški zakon, do tada samo zakon u pojedinim pokrajinama, izdignut na razinu općeg zakona na nivou Carstva, upravo u vrijeme ovog sultana došlo je do ukidanja posebnog pravnog statusa Vlaha. Ova upadljiva protivrječnost samo je posljedica sređivanja stanja u zakonodavstvu uopće.

U vremenu od donošenja prvih vlaških kanuna do tridesetih godina 16. stoljeća dobar dio Vlaha je teritorijaliziran, dio ih je prešao na zemljoradnju, a dobar dio njih također se našao duboko unutar Carstva, što je posljedica proširenja njegovih granica. Budući da je poseban status Vlaha ozakonjen iz sasvim određenih razloga (poseban način života i stočarenja, rasprostranjenost na određenim zemljopisnim prostorima, zatim kolonizacija u pogranične zone gdje je i inače, zbog stalnog ratovanja, zemljoradničko privredilijskih teritorija), nije se mogao održati i nakon prestanka postojanja većine uvjeta koji su doveli do njegovog ozakonjenja. Jer, ukoliko bi poseban pravni status zadržali i Vlasi zemljoradnici, udaljeni od granice, to bi značilo da je vlaški kanun određenog sandžaka nadređen islamskom pravu, jer se primjenjuje a priori, bez obzira na to jesu li opstali uvjeti u kojima je izdan. Ponovno uvođenje vlašskog statusa u pograničnim sandžacima na zapadu Carstva govori da je on negdje ponovno uspostavljen, a negdje nije. To također ukazuje na to da je spriječena mogućnost njegove neprikosновенosti na lokalnoj razini, dok njegovo uzdizanje na opći zakon Carstva znači da odluka o njegovoj primjeni i opravdanosti primjene ostaje isključivo u rukama centralne vlasti. Vraćanje posebnog pravnog statusa svim Vlasima u sandžaku Bosna već 1540. godine po svemu sudeći izvršeno je stoga što su Vlasi u tom sandžaku naseljavali uglavnom pogranične krajeve, gdje su, zbog blizine granice i čestih sukoba, bili najpogodnije stanovništvo za naseljavanje takvih područja. Na pogranične krajeve nije se moglo naseliti zemljoradničko stanovništvo zbog otežanih uvjeta privređivanja, a prihodi od Vlaha, pored toga što nisu bili mali, bili su stalni. Držimo da je to presudni razlog što se nije težilo da se Vlasi pretvore u seljake zemljoradnike i da se ukine vlaški zakon, iako je njihovo vojničko prisustvo bilo i te kako značajno. No, Vlasi kao vojnici s

²⁶ Ovu kanun-namu objavio je H. Hadžibegić. Usp. *Hamid Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vladavine, Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija 4—5, Sarajevo 1950.*, 295—385. Za ovu kanun-namu turski pravni historičari Akgündüz i Cin tvrde da je nastala u prvoj godini Sulejmanove vladavine. (*Halil Cin — Ahmed Akgündüz, Türk-Islâm hukuk tarihi, t. I, Istanbul 1990.*, 339.)

vremenom gube značaj. Dok su tijekom 14. i 15. stoljeća bili čak i odlučan čimbenik u osvajaju evropskog kontinenta, kasnije njihov značaj opada. Razlog je tomu ranije spomenuto uspostavljanje teritorijalne ravnoteže između azijskog i evropskog dijela Carstva, kada se regrutira i ogromni korpus anadolske vojske (vojske azijskog dijela Carstva), i evropski dio gubi odlučujuću ulogu. Drugi razlog, kada su u pitanju pogranični sandžaci na krajnjem zapadu Osmanlijskog Carstva, jest stvaranje profesionalne pogranične vojske, odnosno stvaranje sustava kapetanija koje na sebe preuzimaju cjelokupnu obranu, carinske i policijske poslove i sigurnost prometnih veza. Kako su vlaški zakoni, točnije, kako je vlaški zakon na razini Carstva ostao u primjeni u većem broju sandžaka na zapadu i nakon opadanja vojničkog značaja Vlaha, jasno je da su oni za Carstvo bili jednako važni kao kolonizacioni element. To što su vlaški zakoni važili i za Vlahe koji su se našli u unutrašnjim dijelovima sandžaka Bosna i Hercegovina, objašnjivo je time što se tu uglavnom radi o autohtonim vlaškim područjima gdje se vlaške zajednice i njihov način života nisu nimalo izmijenili, ali i činjenicom da se kanuni u Osmanlijskom Carstvu nisu donosili za administrativno-upravnu jedinicu manju od sandžaka.

Izdavanje vlaških kanuna, pravno tretirano kao usvajanje lokalnog običajnog prava, najprije na područjima sandžaka na teritoriji srednjovjekovne srpske države, ne može se gledati kao povlastica iz ugla islamskog prava, jer su šerijatske daće zamijenjene običajnim, s tim da im je utrošna svrha (tur. sarf yeri) bila ista kao i kod daća umjesto kojih su uspostavljene. S druge strane, ni za same Vlahe iz sandžaka na teritoriji srednjovjekovne srpske države izdavanje vlaških kanuna nije bilo drugo do status quo u pogledu njihovih obaveza prema državi. Ima pokazatelja da ni za Vlahe sandžaka Hercegovina vlaški kanuni nisu donosili bitne promjene.²⁷ Veće promjene u tom smislu nastale su za zemljoradničko seljačko stanovništvo, tako da su obaveze Vlaha prema osmanlijskoj državi manje zanimljive od načina na koji su ispunjavane i od prirode njihovog podaništva Carstvu. Tu posebice mislimo na činjenicu da su vlaške poreze kupili njihovi poglavari koji su bili veza između njih i vlasti. To znači da među njih obično nije zalazio ni među njima boravio netko od predstavnika vlasti, pa čak ni radi popisivanja, jer su podatke popisivačima uglavnom priopćavali njihovi poglavari. Tako Vlasi zapravo nisu osjećali osmanlijsku vlast u njezinim nižim instancama, i jedini su od kršćanskih naroda imali svoje predstavnike — u tome su zapravo Vlasi bili povlašteni. Ostale su kršćane mogli zastupati jedino svećenici, ali uglavnom u stvarima vjere, s tim što je pravoslavlje bilo domaća vjera u Carstvu, i time u velikoj prednosti pred katoličanstvom kao »stranom« vjerom. Učestvovanje u osmanlijskoj vojsci od samih početaka dodatno je učvršćivalo njihov položaj. Vojnička komponenta Vlaha, kao prirodna posljedica toga što je kod njih kao kod stočarskog naroda uvijek postojao višak muške radne snage, te stoljetna naviknutost na unutrašnju samostalnost, stvorili su posebne značajke vlašskog mentaliteta.

Za razliku od Vlaha, kršćanski vojnički redovi, vojnuci i martolosi, bili su pripadnici vojničkog staleža i, kao takvi, potpuno oslobođeni od svih davanja. No njihova se uloga iscrpljivala na toj vojničkoj funkciji, i mnogi, zapravo

²⁷ U kanunu Vlasima Hercegovine spominje se kraljev zakon. Usp. A. Aličić, Poimenični defter..., 20.

najveći dio njih, nakon ukidanja posebnog statusa nisu ga više povratili. Najveći dio vojnika u Bosanskom ejaletu potpada pod status zemljoradničke raje, izuzevši neke manje skupine koje prelaze u vlaški status. Može se općenito reći da se vojnici i martolosi ukidaju kao organizirani i stalni vojnički red, a opstaju jedino one skupine vojnika koje su imale točno određenu i stalnu službu, prije svega sultanski vojnici — voynugân-i hassa, npr. sultanski konjušari regrutirani s određenih područja u Bugarskoj čija je služba preživjela i daleko veće promjene u Carstvu nego što je bilo ukidanje tridesetih godina 16. stoljeća.

PRAVCI I UZROCI VLAŠKIH MIGRACIJA U NOVOM VIJEKU

Migracije Vlaha na Balkanu u novom vijeku predstavljaju jedno od najznačajnijih pitanja novovjekovne povijesti zemalja Jugoistočne Evrope. No, ishodišne točke i pravci tih migracija nisu utvrđeni. Obično se tvrdi da su se Vlasi iz unutrašnjosti Balkana kretali pravcem osmanlijskih osvajanja, dakle prema sjeveru i zapadu. No, unutrašnjost Balkana je vrlo maglovit pojam, posebice ako se zna da je, pored kneževine Vlaške, na Balkanu u srednjem vijeku postojalo nekoliko pokrajina koje se spominju pod imenom Vlahia, i to upravo u istočnom i jugoistočnom dijelu Balkana (Tesalija se u izvorima iz srednjeg vijeka spominje kao *Megali Vlahia*, Arkananija i Etolija kao *Micro Vlahia*, a Epir i sjeverni Pind kao *Ano Vlahia*). Vlasi iz ovih krajeva, tj. Aromuni, koji se spominju sve do konca srednjeg vijeka, kao ni Vlasi iz kneževine Vlaške, nisu bili protagonisti velikih vlaških seoba potaknutih od strane osmanlijskih vlasti u cilju kolonizacije novoosvojenih krajeva. Postojanje Vlaha u sjevernim dijelovima srednjovjekovne srpske države, kojima su i izdani prvi vlaški kanuni, također nije u vezi sa ovim migracijama, jer je ono starijeg datuma. U vezi sa osmanlijskom vlašću jedino je njihovo kretanje ka sjeveru, prema Vojvodini i dalje.

Glavni protagonisti onih vlaških migracija o kojima je ovdje riječ, migracija koje su plod osmanlijske kolonizacione politike, jesu *dinarski Vlasi*. Naravno, ne radi se o Vlasima sa cijelog dinarskog područja, stoga što cijelo dinarsko područje nije ušlo u sastav Osmanlijskog Carstva, a zatim i stoga što je jedan dio Dinarida (prije svega Dalmacija i Lika) pred osmanlijskim osvajanjima dobrim dijelom napušten od svog vlašskog i inog (hrvatskog) stanovništva, da bi bio koloniziran Vlasima iz Hercegovine. Bez veće pogreške može se reći da su nove stečevine Osmanlijskog Carstva u Bosni (sjevernoj i zapadnoj) i Hrvatskoj naseljavane *hercegovačkim Vlasima*, s tim što u tom kontekstu pojam Hercegovine određuju granice sandžaka Hercegovina koji se protezao od Sandžaka i dijelova Crne Gore na istoku do Makarskog primorja i Poljica na zapadu. Ostali, manji dio dinarskih Vlaha nalazio se na krajnjem istočnom dijelu sandžaka Bosna (dio Sandžaka i Stari Vlah).

Iako skoro da i nema studija koje se na cjelovit način bave pitanjem vlaških migracija na području Osmanlijskog Carstva, ili pak nekim segmentima tih migracija, uvidom u osmanlijske popisne deftere mogu se, bar u grubim crtama, odrediti njihovi osnovni pravci. Već smo kazali da je ishodište vlaških migracija bio hercegovački sandžak, a to se može objasniti time što je upravo negdje blizu njegovih istočnih granica, kao i istočnih granica bosanskog

sandžaka, vododjelnica na kojoj su se, još koncem 14. i početkom 15. stoljeća, iscrpile kolonizacijske mogućnosti Osmanlija da dovođenjem turskih, prije svega turkmenskih, stočarskih nomadskih masa naseljavaju Balkan.

Budući da do sada nisu poznati izvori koji bi izravno govorili o vlaškim migracijama i njihovim pravcima, mogu se komparativno proučavati podaci o Vlasi i njihovoj rasprostranjenosti i kretanju u defterima iz različitih perioda (popisni defteri su najčešće sačinjavani u razmacima od oko 10 godina). Ovu metodu prvi je primijenio bosanskohercegovački osmanist A. Handžić, prateći Vlahe Banjane u njihovom kretanju na području šireg sjevernog pojasa Bosne u nekoliko deftera bosanskog sandžaka. Uz još nekoliko ovakvih postupaka u istraživanju, to je za sada sve.²⁸

Uvidom u veći broj popisa bosanskog i kliškog sandžaka pokušat ćemo kratko opisati osnovne pravce vlaških kretanja.²⁹ Vlasi zapadne Hercegovine, kao i drugo stanovništvo ovih krajeva, predstavljaju ključni dio kolonizacijske mase koja je naselila Dalmaciju neposredno nakon osmanlijskog osvajanja, ali i cijelim tijekom osmanlijske vlasti u Dalmaciji. Uz njih, u Dalmaciju se doseljavaju i Vlasi sa jugoistoka Hercegovine. O tomu svjedoče bilješke o porijeklu uz imena popisanih stanovnika u prvim popisnim defterima za područje Dalmacije,³⁰ a i brojni dalmatinski toponimi. S druge strane, Vlasi sa područja sjeveroistoka i istoka sandžaka Hercegovina od kraja 15. stoljeća kretali su se istočnim dijelom ka širokom pojasu sjeverne i srednje Bosne, da bi se odatle širili ka njenim zapadnim dijelovima i dalje, gdje naseljavaju novoformirane sandžake Pakrac i Požegu.

Zasebno poglavlje u povijesti vlaških migracija predstavljaju njihovi prelazi na hrvatske teritorije, koji su u uskoj vezi sa formiranjem Vojne krajine, kao i prelazi na teritoriju mletačke Dalmacije duž cijele njene granice sa Osmanlijskim Carstvom, od Boke Kotorske do Novigrada. U hrvatskoj historiografiji ovom pitanju je posvećeno dosta pažnje u okviru istraživanja povijesti Vojne krajine, a u novije vrijeme i u istraživanju povijesti Srba u Hrvatskoj. Srazmjerno istražena tema, i u pogledu objavljenih studija i u pogledu objavljenih izvora, daje jasniju sliku migracija Vlaha u Hrvatsku tijekom novog vijeka nego što je slučaj sa migracijama unutar Osmanlijskog Carstva.

Osmanlijski izvori za sada ne donose izravnih vijesti o tome kako su Vlasi napuštali osmanlijske teritorije. Ali, ono što se može učiniti u vezi sa ovom temom jest da se pokušaju rasvijetliti razlozi zbog kojih Vlasi prelaze na teritorije drugih država. Ostavit ćemo po strani »vanjske« razloge, tj. potrebu

²⁸ Adem Handžić, Priopćenje na simpozijumu »Migracije i Bosna i Hercegovina«, održanom u Sarajevu 1990.; *Srježana Buzov*, Vlasi u bosanskom sandžaku i islamizacija (podaci o kretanju jedne skupine Vlaha prvobitno upisanih na području vilajeta Kovač); *Amina Kupusović*, Širenje islama na području vilajeta Pavlovića, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41, Sarajevo 1992. (podaci o kretanju Vlaha s područja zemlje Pavlovića).

²⁹ Pored navedenih popisa bosanskog sandžaka iz 1489., 1516., 1528.—1530., 1540. i 1604. godine, značajni su još i sljedeći: Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1469. godine, Istanbul Belediye Kütüphanesi No 0—76; Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1485. godine, BOA, TTD 18; Opširni defter kliškog sandžaka iz 1550. godine, BOA, 1485. godine, BOA, TTD 18; Opširni defter kliškog sandžaka iz 1550. godine, BOA, Maliyeden Müdevver No 284; Sumarni popis kliškog sandžaka iz 1550. godine, BOA, Maliyeden Müdevver No 706.

³⁰ Ovakve bilješke su srazmjerno česte u spomenutim defterima bosanskog sandžaka iz 1528.—1530. i iz 1540. godine, kada je područje Dalmacije još uvijek pripadalo bosanskom sandžaku.

Vojne krajine za ljudstvom i graničarima, te skoro istu takvu potrebu Mletačke Republike da ojača slabo branjenu Dalmaciju i da i sama formira krajiški pojas, za što su joj trebale i teritorije i ljudi, te akcije koje su poduzimale obje države da privuku osmanlijske podanike vične ratovanju i spremne za graničarski život, budući da je o tome dosta pisano. Također ćemo ostaviti po strani floskule o bježanju ispod turskog jarma i migracijama kao ustancima protiv Turaka³¹. »Ideološki motiv borbe protiv Turaka i ideal 'kršćanskog' borca prisutni u ciklusu narodnih pjesama o četovanju u sjevernoj Dalmaciji, ali i jednako i u pjesmaricama dalmatinskih franjevacu F. Grabovca i Andrije Kačića Miošića, a čini se i u narodnim pjesmama s područja hrvatsko-slavonske Vojne krajine«³², također su tema o kojoj je, bar što se tiče povijesne znanosti, kazano sve što se imalo reći.

I objavljene studije i izvori o vlaškim migracijama u Hrvatsku pokazuju da se tu radilo o organiziranom prelaženju, kojem je najčešće prethodilo pregovaranje, gdje su se u ulozi pregovarača s vlaške strane pojavljivali, tko drugi negoli vlaški poglavari, ili pak svećenici koji su bili veza između Vlaha i njihovih novih gospodara. Zbog čega su Vlasi bili spremni napustiti Osmanlijsko Carstvo, odnosno pogranične sandžake Bosanskog ejaleta? Već smo ranije kazali da je njihov poseban status, nakon kratkog ukidanja, bio ustaljen i da u samom statusu nije bilo promjena, te da se nije težilo njegovom ukidanju, tj. zvaničnom pretvaranju Vlaha u zemljoradničku raj. Zemlje na kojima su Vlasi obitavali i dalje nisu postajale dijelom timara ni zeameta, tako da se ne može govoriti o nekoj eksploataciji od spahija. Dakle, razloge za njihovo nezadovoljstvo treba tražiti u ranije opisanim promjenama. Tu je prije svega opadanje njihovog značaja kao vojnika, što je, između ostalog, posljedica nastanka kapetanijskog sustava na cijelim područjima pograničnih sandžaka, u kojem su svi od običnog vojnika-nefera pa do kapetana bili plaćena vojska sa nasljednom službom.³³ S druge strane, i ekspanzija Carstva prema Evropi od konca 16. stoljeća vidno jenjava. Nadalje, Vlasi su tijekom 16. stoljeća gubili osobine posebnog etnikuma teritorijalizacijom na područjima bitno drukčijim od njihovih postojbina, gdje su prije svega gubili svoju teritorijalnu kompaktnost. Pored toga što transhumanca većem dijelu tih područja nije bila primjerena, s konsolidacijom krajiških područja Vlasi prestaju biti njihovo ključno stanovništvo. Formiraju se nova i razvijaju već postojeća gradska naselja, krajine se popunjavaju i seoskim zemljoradničkim stanovništvom, tako da se bitno smanjuje sloboda kretanja i stočarenja, karakteristična za vlaški način života. S druge strane, od druge polovice 16. stoljeća na cijelom balkanskom području osnovna poreska jedinica postaje

³¹ U našoj se znanosti skoro redovito koristi naziv Turci i Tursko Carstvo, iako je turski narod bio samo jedan od velikog broja naroda u Osmanlijskom Carstvu koje nije bilo nacionalna nego teokratska država. Izuzev dinastije, malo je što u toj državi bilo isključivo tursko. Jedini zajednički nazivnik u tom carstvu bila je dinastija Osmanlija. Počevši od turske povijesne znanosti, gdje se koristi naziv Osmanli Devleti ili Osmanli Imparatorlugu, pa preko svih evropskih historiografija, ova se država naziva osmanlijskom, a nigdje turs-osmanlijske granice po svemu sudeći potječe iz narodne književnosti, no za to zaista nema nikakvih argumenata.

³² *Nikša Stančić*, Socijalna struktura i nacionalna integracija. Historiografija i Vojna krajina, *Naše teme* 11, Zagreb 1982., 1906.

³³ O kapetanijama u Bosni i Hercegovini više u: *Hamdija Kreševljaković*, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Naučno društvo BiH, Djela, knj. V, Sarajevo 1954., 308.

baština, za razliku od dotadašnjeg popisivanja domaćinstava, odnosno odraslih muškaraca. Iako su njihove baštine, kao i ranije domaćinstva, pod flurijom, Vlasi tako još više postaju skućeni na teritorijama svojih sela, pa se sa sigurnošću može pretpostaviti da oni polako postaju zemljoradnici i da vlaški kanuni sve više postaju samo forma. Istovremeno, jača vlast kapetana i prisutnost kapetanijske vojske u životu krajiških sandžaka, a raste i značaj pograničnih spahija među kojima veći broj, dobivanjem nasljednog prava na spahijska lena, formira muslimansko plemstvo. Tako bosanska krajina, koja je bila izravnim uzrokom, pa i modelom, u stvaranju Vojne krajine u Hrvatskoj, na kraju 16. stoljeća, a posebice u 17. stoljeću, počinje sve više na nju sličiti. Na to ukazuje i činjenica da su kapetanije osobitost Bosanskog ejaleta, tj. da ih nije bilo u drugim krajevima Osmanlijskog Carstva. Vlasi, naseljavani u početku na opustjele novoosvojene krajeve, gdje su sa sobom donijeli i svoju unutrašnju organizaciju i način života, sve više se tijekom vremena gube u sve šarolikijem društvu pograničnih sandžaka, koji od kasarni na otvorenom, na kojima su pasla vlaška stada, postaju srazmjerno uređene pokrajine sa trgovima i gradskim naseljima u neposrednoj blizini tadašnjeg centra Bosanskog ejaleta, Banje Luke. Vlasi na baštinama pod flurijom koja 1604. godine iznosi 280 akči, što u usporedbi sa prosječnim davanjima jednog zemljoradničkog domaćinstva daje približne iznose, u uvjetima gdje vlaško domaćinstvo više uopće ne može imati po 200 i više ovaca,³⁴ našli su se, kako izgleda, u nezavidnoj situaciji.

U ovakvoj promjeni krajiškog društva u cjelini, i u promjeni vlašskog načina života, nestaju osnovne značajke vlašskog identiteta. Već početkom 17. stoljeća, s izuzetkom autohtonih vlaških područja, sve su rjeđe zabilježke u osmanlijskim popisnim defterima koje govore o postojanju starješinskog sloja među stanovništvom u vlaškom statusu.

Kada je riječ o iseljavanju vlašskog stanovništva, pa i ostalog kršćanskog stanovništva (jer, treba reći da se nije iseljavalo isključivo vlaško stanovništvo), često se kao uzrok navodi jačanje procesa čiflučenja. Proces čiflučenja je često opet jedna nedovoljno istražena tema koja u našoj povijesnoj znanosti često »uskache« kada je neku pojavu u povijesti južnoslavenskih zemalja pod osmanlijskom vlašću potrebno objasniti izoštravanjem suprotnosti između eksploitorske i klase eksploatiranih. Tako izlazi da je čiflučenje ključni proces u osmanlijskom društvu 18. i 19. stoljeća, mada je broj studija posvećenih tom procesu u suprotnosti sa značajem koji mu se daje. No, kako je vlaških migracija bilo i prije tog vremena, čiflučenje svakako ne može biti opće objašnjenje.

Najprije, čifluk je ravnopravna vrsta posjeda u Osmanlijskom Carstvu od samog početka. Kod čifluka se, kao i kod baštine, radi o uživanju zemljišta, za razliku od spahijskih lena gdje se radi o uživanju prihoda u određenom iznosu. Čifluci su bili manja imanja u veličini koja se kretala od nešto veće baštine do veličine jednog sela ili nekoliko selâ. Država je blagonaklono gledala na formiranje čifluka koji su nastajali tako da su pojedinci otkupljivali tapanju od države. Naročito je mnogo čifluka bilo u slabije naseljenim krajevima, novoosvojenim područjima, gdje su bili u službi obrađivanja napuštivih, novoosvojenim područjima, gdje su bili u službi obrađivanja napuštivih,

³⁴ J. Vince-Pallua (*Jelka Vince-Pallua*), *Tragom vlaških elemenata kod Morlaka srednjodalmatinskog zaleda*, *Ethnologica Dalmata* 1 (Split 1992., 138) spominje Lovričeve navode prema kojima svaka morlačka obitelj ima svoj tor po 200, 300, 600 pa i više grla stoke, dok siromašnije imaju po 40—50 grla.

nih zemljišta, a veći čifluci, koji su zapremali napuštena selišta, bili su i u službi naseljavanja. Davanja od čifluka obično su određena razrezom ili odsjekom (*ber vech-i maqtú'*), a u popisima često uz popisane čifluke stoje i bilješke koje govore o tome kako se navedenoj osobi upisuje čifluk s tim da *ga naseli i obradi*. Stoga nije čudno da od samih početaka osmanlijske vlasti pa tijekom 16. i 17. st. i na području pograničnih sandžaka (Klis, Požega, Pakrac, Krka, i u zapadnom dijelu sandžaka Bosna) nailazimo na cijele nahije u kojima skoro da i nema drugih popisanih stavki izuzev vlaških sela i čifluka.

No, kako termin čiflučenje zapravo ne podrazumijeva takav način nastajanja čifluka, nego stvaranje čifluka putem otkupa tapije od vlasnika tapije, odnosno uživaoca baštine, što znači i od Vlaha, može se pretpostaviti da su i Vlasi, u periodima kada su bili pritisnuti neimaštinom i nemogućnošću da ispune svoje obaveze prema državi, prodavali tapije na svoje baštine i tako postajali najamnici na zemlji koja je prethodno bila njihova. No, da li su upravo Vlasi, čija je ekonomska situacija postala teža sa promjenom stanja u krajinama, bili ti čije je baštine progutao proces čiflučenja, ili je to više bila raja (kršćanska i muslimanska) na spahijskim lenima? Davanja raje na spahilucima bila su uglavnom ušurinska i sačinjavala su određeni dio od uroda, što se moglo korigirati u nekim manjim iznosima od popisa do popisa. No, ako je prekidanjem prakse popisivanja (tijekom 17. st.), kao i nastajanjem većeg broja nasljednih spahiluka, mogao biti otvoren put zloupotrebama, ostaje činjenica da nisu promijenjeni limiti vrijednosti prihoda sa spahiluka (timar do 20.000 akči, zeamet do 100.000 akči). O tome govori i siromašenje spahija, pogotovo onih nižih, koje je istovremeno sa siromašenjem seljaštva. Ukratko, u uvjetima stalne recesije i opadanja vrijednosti akče jedino je moglo napredovati imovno stanje onih koji su imali otvorenu mogućnost klasične eksploatacije, a to svakako nije mogao biti spahija koji je stoljećima imao ulogu prije uživatelja rente negoli feudalca. Uglavnom se smatra da u ukupnom broju vlasnika čifluka najvećim dijelom sudjeluju zanatlije i ulema (intelektualci), kao i profesionalni vojnici pod platom, dok su spahije u manjem postotku. Za razliku od zemljoradničke raje na spahilucima čija su davanja bila točno utvrđeni postoci od uroda, visinu filurije određivala je država po svojoj procjeni, o čemu govore različiti iznosi filurije na različitim prostorima i u različito vrijeme. To opet otvara pitanje kakvo je opterećenje mogla predstavljati određena svota na određenim područjima. Jer, 315 akči, koliko je iznosila filurija na visoravnima Pešteri i Golije 1604. godine, i nije morala biti opterećenje za tamošnje razvijeno stočarstvo. Bez obzira na sve navedeno, do pravih pokazatelja o zamahu čiflučenja i o njegovom možebitnom uzrokovanju migracija stanovništva izvan granica Osmanlijskog Carstva može se doći jedino radom na primarnim izvorima, kao što je, na primjer, fond tapija u arhivu Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü u Ankari koji sadrži milijune dokumenata.

Na kraju, ponovimo da čiflučenje nije moglo biti uzrokom migracija prije 18. stoljeća, i da ne može biti riječ o bježanju pred čiflučenjem (jer, ima i takvih ocjena). Naime, posebno je važno da prodajom tapije na baštinu uživatelja da mu dozvoli ostanak, svakako motivirane potrebom za radnom snagom. Ako se rajetin odlaskom spašavao od najamničkog odnosa, onda je primarni razlog njegovog napuštanja zemlje onaj isti razlog koji ga je naveo da tapiju proda, odnosno ustupi za namirenje dugova.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE WALACHENFRAGE UND OSMANISCHEN QUELLEN

Die Autorin ist bestrebt, die Walachenfrage im Lichte osmanischer Quellen zu aktualisieren, dies als gesonderte Frage, nicht nur als Teil von Untersuchungen etwa der Geschichte der Serben in Kroatien oder als Teil der Geschichtsforschungen der Militärgrenze, oder als Teil von historischen Problemstellungen, in denen die Frage der Walachen sicherlich ein wesentlicher Bestandteil ist. Es wird betont, daß die osmanischen Quellen von großer Bedeutung sind, trotz der Tatsache, daß bei zahlreichen veröffentlichten walachischen Schriften immer noch ein großer Teil der osmanischen Quellen über die Walachen unveröffentlicht ist, und so wird in dieser Arbeit eine Erklärung zur rechtlichen Lage der Walachen im Osmanischen Reich gegeben, zu deren gesetzlicher Regelung und Einfügung in das Rechtssystem des Islam. Die Autorin vertritt die Auffassung, daß die Walachen ein ethnische Gemeinschaft sind, und daß sich deren ethnische Identität erst Ende des 16. Jhs. verliert, und zwar zunächst im Raum außerhalb ihres autochthonen Gebietes, also in einem breiten Raum, in den sie dank der osmanischen Kolonisationspolitik verschlagen worden waren. Da im Mittelalter die Walachen auf dem ganzen Balkan verstreut waren, wo es einige kompakte walachische Siedlungsgebiete gab, die sich Walachei nannten (es handelte sich um arumänische Gemeinschaften) müssen die Walachengruppen, die an den Migrationsbewegungen der Neuzeit beteiligt waren, bestimmt werden. Dies waren sicherlich nicht Walachengruppen aus dem zentralen Balkan, sonder *dinaride Walachen*, in der Hauptsache aus dem Gebiet des Sandschaks (Verwaltungsbezirk) Herzegowina. Nachdem die Möglichkeit der Besiedlung des Balkans durch nomadische turkmenische Massen Ende des Mittelalters erschöpft war, werden die dinariden Walachen zu einem wesentlichen Element der osmanischen Kolonisationspolitik. Ein anderes Kapitel der Migration sind die Wanderungen der walachischen Bevölkerung im Gebiet Kroatiens, das die Autorin mit der Schwächung von deren Organisation und Veränderungen, verursacht durch eine Änderung der geographischen und sozialen Mitte, die nun ihre Lebensweise unmöglich macht, zu erklären versucht, wobei alle diese Faktoren zusammen zu ihrer wirtschaftlichen Schwächung geführt hatten. Das Wesen des sogen. »Cifluk« (türk. Leibeigenendörfer) kann als Ursache der walachischen Migrationsbewegungen nur bedingt und für spätere Epochen, etwa das 18. und 19. Jh. gelten, und auch dies nur beschränkt, da dieses Problem nie an den Quellen untersucht wurde.

SUMMARY

VLACH QUESTION AND THE OTTOMAN SOURCES

The author tries to actualize the Vlach question in the light of the Ottoman sources as a separate problem, not only as a part of the study for instance of Serbian people in Croatia, or Military Border's history, or some other historical problem of which, however, the Vlach question is inseparable part. Besides drawing the attention to the importance of the Ottoman sources, as well as the fact that, besides numerous published Vlach canons, a large part of the Ottoman sources about Vlachs is still unpublished, the author gives interpretation of the legal position of Vlachs in the Ottoman Empire, the causes of its legalization and the mode of its fitting into the system of islamic law. The author is of the opinion that the Vlachs were an ethnic community and that their ethnic identity disappeared only at the end of the 16th century, first in the territories out of their autochtonic regions, i. e. in the wide area over which they were scattered by the Ottoman collonization policy. Because in the Middle Ages Vlach population was dispersed all over the Balkans, where there were several densely populated Vlach regions — in the eastern part of the Balkans there were several provinces called Vlahia (they were Aromanian communities) — it is necessary to define which Vlach groups participated in the Vlach migrations in the New Ages. Certainly they were not the Vlach groups from the central Balkans, but the Dinaric Vlachs, mainly from Herze-govinian Sanjak. When the possibilities of settling the Balkans with nomadic Turkmenian population at the end of the Middle Ages were exhausted, the Dinaric Vlachs became the main element of the Ottoman collonization policy. The second wave of migrations were those of Vlach population to Croatian territory, which the author explains by weakening of their organization and changes caused by their coming to a new geographic and social milieu which affected their way of living, with their economic decline as the result. The process of turning the free land into feudal lands as a cause of Vlach migrations can beregarded upon only as a hypothesis, and only later, i. e. in the 18th and 19th centuries, and with great reserve because there have not been any researches of that problem based on the relevant sources so far.